

आधुनिक नेपाली साहित्यमा 'रातोथुँगा' साहित्यिक पत्रिकाको
योगदान

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत
नेपाली विषयको स्नातकोत्तर द्वितीय वर्ष दसौँ पत्रको
प्रयोजनार्थ प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

प्रेमप्रसाद उपाध्याय

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस

नेपालगन्ज बाँके

परीक्षा क्रमाङ्क :- ९६१००१४

वि.सं :- २०६८

र.नं. ६-३-९९९-१६५४-२००७

शैक्षिकसत्र- २०६४/०६६

शोधनिर्देशकको सिफारिस

‘आधुनिक नेपाली साहित्यमा ‘रातोथुंगा’ साहित्यिक पत्रिकाको योगदान’ शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरो निर्देशनमा रही प्रेमप्रसाद उपाध्यायले तयार गर्नुभएको हो । स्नातकोत्तर तह नेपाली विषयको दसौँ पत्र प्रयोजनका लागि अत्यन्त परिश्रमपूर्वक तयार गरिएको प्रस्तुत शोधकार्यप्रति म सन्तुष्ट छु र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस नेपाली विभाग नेपालगन्ज (बाँके) समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०६८ / /

.....
सह-प्राध्यापक : शशाङ्कशेखर चटर्जी

शोध-निर्देशक

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय

नेपाली विभाग

त्रि.वि. महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस

नेपालगन्ज बाँके

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय

महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस

नेपाली विभाग

नेपालगन्ज बाँके

मिति :-

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली विभागका छात्र प्रेमप्रसाद उपाध्यायले स्नातकोत्तर तह (एम.ए.) नेपाली विषयको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पार्नुभएको 'आधुनिक नेपाली साहित्यमा 'रातोथुँगा' साहित्यिक पत्रिकाको योगदान' शीर्षकको शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका गरी स्वीकृत गरिएको छ ।

शोध मूल्याङ्कन समिति

क्र.स.	नाम	हस्ताक्षर
१	गिरीराज पौडेल (विभाग अध्यक्ष)	
२	(बाह्य परीक्षक)	
३	शशाङ्कशेखर चटर्जी (शोध निर्देशक)	

मिति :- २०६८ / /

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय दोस्रो वर्ष नेपाली विषयको दसौं पत्रको पाठ्यांश परिपूर्तिका निम्ति गरिएको हो । यो शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा आफ्नो कार्यव्यस्तताका बिचमा पनि अष्ट्यारो नमानी अत्यन्त स्नेहपूर्वक निर्देशन गर्नुहुने आदरणीय श्रद्धेय गुरु नेपाली विभाग प्रमुख गिरीराज पौडेल तथा शोध निर्देशक शशाङ्कशेखर चटर्जीज्यप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । आधुनिक नेपाली साहित्यमा 'रातोथुंगा' साहित्यिक पत्रिकाको योगदान नामक शीर्षक शोधपत्र लेखनमा सहयोग गर्नुहुने नेपाली विभागका सम्पूर्ण आदरणीय गुरुहरुप्रति कृतज्ञ छु । शोधकार्यका लागि महत्त्वपूर्ण सामग्रीहरु उपलब्ध गराउने देखि लिएर अन्य विभिन्न किसिमबाट सहयोग गर्नुहुने रातोथुंगा पत्रिकाका सम्पादक युद्धविक्रम शाहीको सद्भावबाट ज्यादै प्रभावित छु । सामग्री सङ्कलनका क्रममा निरन्तर सहयोग प्रदान गर्नुहुने, आदरणीय गुरु लीलाधर गौतम, दिपक गौतम, महेन्द्रप्रसाद गिरी, खगेन्द्र थापा हरिलाल महतारा, गङ्गा के.सी. मानबहादुर पन्ना, दिनेश जोशी सदा स्मरणीय रहनुहुने छ ।

यसैगरी शोधकार्यका लागि समय-समयमा आवश्यक सामग्री उपलब्ध गराउनेदेखि लिएर स्नातकोत्तर तहसम्म अध्ययन गर्ने वातावरण सिर्जना गर्ने पूजनीय बुवा जयलाल उपाध्याय र आमा नन्नकली उपाध्यायप्रति सदैव ऋणी छु । अध्ययन कार्यमा समय र वातावरण सिर्जना गर्न मद्दत गर्ने सहयोगी जीवन साँगिनी टिकावती उपाध्याय र छोरा द्वय केशव र नरेश लगाएत सम्पूर्ण भाइबहिनीहरुलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा शोधपत्रको कम्प्यूटर टाइप गरेर सहयोग प्रदान गर्नुहुने स्टेपइन कम्प्यूटरको प्रो. पवनकुमार थारु र राम किसुन थारुलाई धन्यवाद दिँदै शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस नेपालगन्ज (बाँके) नेपाली विभागमा प्रस्तुत गर्दछु ।

प्रेमप्रसाद उपाध्याय

शैक्षिक सत्र :- २०६४/०६६

परीक्षा क्रमाङ्क :- ९६१००१४

र.नं. ६-३-९९९-९६५४-२००७

वि.सं. :- २०६८

स्नातकोत्तर तह (एम.ए. दोस्रो वर्ष)

मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र

सङ्काय नेपाली विभाग

महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस

नेपालगन्ज बाँके

सङ्केतसूची

जि.वि.स.	:- जिल्ला विकास समिति
मा.वि.	:- माध्यमिक विद्यालय
नि.मा.वि.	:- निम्न माध्यमिक विद्यालय
न.पा	:- नगरपालिका
वी.बा.क्या.	:- वीरेन्द्रनगर बहुमुखी क्याम्पस
वि.सं.	:- विक्रम सम्बत्
त्रि.वि.	:- त्रिभुव विश्वविद्यालय
प्रा.लि.	:- प्राइभेट लिमिटेड
ने.रा.प्र.प्र.	:- नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
म.वी.वि.	:- महेन्द्र वीर विक्रम
प्र.ले.स.	:- प्रगतिशील लेखक सङ्घ
सम्पा.	:- सम्पादक
दो.सं.	:- दोस्रो संस्करण
पृ.	:- पृष्ठ
छै.सं.	:- छैटौँ संस्करण
अ.इ.प.	:- अक्सफोर्ट इन्टरनेशनल पब्लिकेशन
गा.वि.स.	:- गाउँ विकास समिति
जि.वि.स.	:- जिल्ला विकास समिति
जि.प्र.का.	:- जिल्ला प्रशासन कार्यालय
त्रि.नि.मा.वि.	:- त्रिपुरेश्वर निम्न माध्यमिक विद्यालय
अप्र.शो.	:- अप्रकाशित शोधपत्र
क्र.स.	:- क्रम सङ्ख्या
नं.	:- नम्बर
प्र.	:- प्रकाशक
गो.भा.जी.	:- गोरखा भारती जीवन

विषयसूची

विषय शीर्षक	पेज नं.
सिफरिसपत्र	
स्वीकृतिपत्र	
कृतज्ञताज्ञापनपत्र	
सङ्केतसूची	
सुर्खेत जिल्लाको नक्सा	
प्रगतिशील लेखक सङ्घद्वारा सञ्चालित साहित्यिक गोष्ठिका भलकहरू	

परिच्छेद : एक शोधपरिचय

१.१ शोधपत्रको शीर्षक	१
१.२. शोधार्थीको नाम	१
१.३ शोधप्रयोजन	१
१.४ विषय परिचय	१
१.५ समस्या कथन	२
१.६ शोधको उद्देश्य	२
१.७ पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.८ शोधको औचित्य	४
१.९ शोध विधि	४
१.१० शोधको सिमाङ्कन	५
१.११ शोधको रूपरेखा	५

परिच्छेद : दुई आधुनिक नेपाली साहित्यमा लागेका संस्थाहरू र यस कृतिको

चरणगत यात्राको रूपरेखा

२.१ आधुनिक साहित्यको पृष्ठभूमि	६
२.२ साहित्यको परिचय	६
२.३ नेपाली ऐतिहासिक अध्ययन	७
२.४ कविता विधा	९
२.४.१ आदिकाल वा वीरगाथा काल	१०

२.४.२ पूर्वमध्यकाल	११
२.४.३ उत्तरमध्यकाल वा श्रृङ्गारकाल	१२
२.४.४ प्राक् आधुनिककाल	१२
२.४.५ आधुनिककाल	१३
२.५ कथा विधा	१५
२.६ आधुनिक नेपाली नाटक	१८
२.७ आधुनिक नेपाली उपन्यास	१९
२.८ आधुनिक नेपाली निबन्ध	२०
२.९ आधुनिक नेपाली जीवनी	२१
१.१० आधुनिक नेपाली साहित्य प्रवर्धनमा लागेका संस्थाहरू	२२
२.१०.१ गोरखा भारत जीवन	२२
२.१०.२ सुधासागर	२३
२.१०.३ गोरखा पत्र	२३
२.१०.४ गोर्खेखबर कागज	२३
२.१०.५ उन्यास तरङ्गिणी	२३

परिच्छेद : तीन 'रातोथुँगा' साहित्यिक पत्रिकामा समावेश कृतिहरूको वर्गीकरण

३.१ सुर्खेतको साहित्यिको ऐतिहासिक परिचय	२९
३.२ सुर्खेत जिल्लाको भौगोलिक अवस्थाको परिचय	३१
३.२.१ धार्मिक स्थलहरू	३२
३.२.२ सामाजिक जनजीवन	३२
३.२.३ भाषिक संरचना	३३
३.३ सुर्खेतका शैक्षिक पृष्ठभूमिका आधारहरू	३५
३.४ सुर्खेतमा साहित्य विकासको यात्रा	३७
३.५ सुर्खेती साहित्यको चरण विभाजन	४०
प्रथम चरण वि.सं. १३९८-२०३१	४०
दोस्रो चरण वि.सं. २०३२-२०४६	४२
तेस्रो चरण वि.सं. २०४६ देखि हालसम्म	४६
३.६ सुर्खेत जिल्लामा प्रकाशित हुने साहित्यिक पत्रिकाको विवरण	५२

३.७ समाचार प्रधान साप्ताहिक पत्रिकाको सूची	५३
३.८ प्रगतिशील लेखक सङ्घ नेपाल (२००९) जिल्ला कार्य समिति	
सुर्खेतको संक्षिप्त परिचय	५४
३.९ प्रगतिशील लेखक सङ्घ सुर्खेतका संस्थापक सदस्यहरू	५६
३.१० प्रगतिशील लेखक सङ्घ सुर्खेतका वर्तमान कार्य समितिका सल्लाहाकारहरू	५६
३.११ कार्यसमितीका पदाधिकारीहरू	५६
३.१२ प्रगतिशील लेखक सङ्घ सुर्खेतको उद्देश्य	५७
३.१३ प्रगतिशील लेखक सङ्घको सदस्यता र सञ्चालन समिति	५७
३.१४ सदस्यता	५८
३.१५ प्रगतिशील लेखक सङ्घ सुर्खेतद्वारा सञ्चालित रचनात्मक गतिविधि	५८
३.१५.१ भेटघाट कार्यक्रम	५८
३.१५.२ सहभागिता	५९
३.१५.३ विमोचन	५९
३.१५.४ सम्मान	५९
३.१५.५ अनुसन्धान मूलक भ्रमण	६०
३.१६ 'रातोथुँगा' मा समावेश रचनाको वर्गीकरण	६०
३.१६.१ 'रातोथुँगा' परिचय	६०
३.१६.२ पृष्ठभूमि	६१
३.१६.३ कविता विधा	६२
३.१६.४ कथा विधा	७४
३.१६.५ गजल विधा	७७
३.१६.६ गीत	७८
३.१६.७ नाटक	८१
३.१६.८ निबन्ध	८२
३.१६.९ लेख	८४
३.१६.१० समालोचना	८६
३.१६.११ खोज/अनुसन्धान	८७
३.१६.१२ संस्मरण	८८
३.१६.१३ समीक्षा	८८

३.१६.१४ व्यङ्ग्य	८९
३.१६.१५ अन्तरवार्ता	९०
३.१६.१६ भेटवार्ता	९१
३.१६.१७ अन्य विविध सामग्रीहरू	९१
३.१६.१८ निष्कर्ष	९३

परिच्छेद : चार 'रातोथुँगा' साहित्यिक पत्रिकाको विधागत विश्लेषण तथा मूल्याङ्कन

४.१ विधागत विश्लेषण	९५
४.१.१ कविता विधा (साहित्य)	९५
४.१.२ कथा साहित्य	९८
४.१.३. गजल साहित्य	१००
४.१.४ गीत साहित्य	१०२
४.१.५ नाटक साहित्य	१०४
४.१.६ निबन्ध साहित्य	१०५
४.१.७ लेख साहित्य	१०६
४.१.८ समालोचना साहित्य	१०८
४.१. ९ अनुसन्धान	१०९
४.१.१० संस्मरण	११०
४.१.११ समीक्षा	१११
४.१.१२ व्यङ्ग्य	११२
४.१.१३ अन्तरवार्ता	११३
४.१.१३.१ वरिष्ठ प्रगतिवादी साहित्यकार खगेन्द्र सङ्ग्रौलासँगको अन्तरवार्ता	११३
४.१.१३.२ प्रगतिशील लेखक सङ्घका तत्कालीन सभापति श्यामप्रसाद शर्मासँग रातोथुँगाका लागि लिइएको अन्तरवार्ता	११६
४.१.१३.३ वरिष्ठ प्रगतिवादी साहित्यकार आन्नददेव भट्टसँगको अन्तरवार्ता	११७
४.१.१४ अन्य विविध सामग्रीहरू	१२०
४.२ प्रगतिशील लेखक सङ्घका रचनात्मक एवम् साहित्यिक गतिविधि	१२०
४.२.१ साहित्यिक यात्रा	१२०
४.३ 'रातोथुँगा' प्रकाशनका सम्बन्धमा विभिन्न साहित्यकाहरूको मन्तव्य	१२३

४.३.१ श्यामप्रसाद शर्मा	१२४
४.३.२. गोविन्द भट्ट	१२४
४.३.३ खगेन्द्र सङ्गौला	१२४
४.३.४. वरिष्ठ साहित्यकार गोविन्द भट्ट	१२४
४.३.५ हेमनाथ पौडेल	१२५
४.३.६. सम्पादक भण्डल	१२५
४.३.७. निनु चापागाँई	१२५
४.३.८. चन्द्र बहादुर उलक	१२५
४.४ नेपाली साहित्यमा सुर्खेतका संघसंस्थाको योगदान	१२५
४.४.१. साहित्यिक संघ संस्थाको योगदान	१२५
४.४.१.१ सुर्खेती कला साहित्य परिवार	१२६
४.४.१.२ देउती बज्यै सांस्कृतिक क्लव परिवार	१२६
४.४.१.३ साहित्यिक पत्रकार संघ क्षेत्रीय सम्पर्क समिति	१२६
४.४.१.४ प्रगतिशील लेखक संघ सुर्खेत	१२७
४.४.१.५ राष्ट्रिय जनसांस्कृतिक मञ्च शाखा सुर्खेत	१२८
४.४.१.६ वागीना समुह सुर्खेत	१२८
४.४.२ सामाजिक संघ-संस्थाको योगदान	१२८
४.४.२.१ सुर्खेत दैलेख विद्यार्थी समुह	१२९
४.४.२.२ सुर्खेती कल्याण समाज काठमाण्डौ	१२९
४.४.२.३ सुर्खेती प्रजातान्त्रिक विद्यार्थी समाज काठमाण्डौ	१२९
४.४.३ पुस्तकालयको योगदान	१२९
४.४.३.१ विश्वज्योति पुस्तकालय	१३०
४.४.३.२ हिमाली पुस्तकालय	१३०
४.४.३.३ बालपुस्तकालय	१३०
४.४.३.४ वीरेन्द्रनगर ब.क्या. पुस्तकालय	१३१
४.४.३.५ शिक्षा क्याम्पस पुस्तकालय	१३१
४.४.३.६ साहिद स्मृति पुस्तकालय	१३१
४.४.४ मूल्याङ्कन	१३२

परिच्छेद : पाँच उपसंहार (निष्कर्ष)

५.१ उपसंहार	१३४
५.२ सन्दर्भ ग्रन्थ सूची	१३७
५.२.१ पुस्तक सूची	१३७
५.२.२ पत्रपत्रिका सूची	१३७
५.२.३ शोधपत्र सूची	१३८